

Forskningsfrihetens pris

För några år sedan utredde Uppsala universitet frågan om undervisningen skulle ”genusmärkas”. Förslaget innebar i korthet att institutionerna skulle belönas finansiellt om de i tillräckligt hög grad anlade genusperspektiv på sina utbildningar. Arbetsgruppen bakom förslaget menade att det skulle ”bidra till att förbättra Uppsala universitets image, dvs att komma ifrån bilden av att präglas av konservatism och förlegade strukturer” (Uppsala universitet 2009). Förslaget stötte på starkt motstånd, bl a från Bertil Holmlund, som menade att genusmärkning ”leder tankarna till den roll som marxism-leninismen spelade i Sovjetunionen och dess lydstaten” (Holmlund 2009). Vetenskapshistorikern Tore Frängsmyr påpekade att genusmärkning låg i direkt motsättning till det ideal om undervisnings- och forskningsfrihet som den tyska filosofen Wilhelm von Humboldt formulerat (Frängsmyr 2010). Förslaget lades så småningom ned.

Hur värdefull är forskningens frihet? Eller med nationalekonomisk jargong: Vad kostar den och vad är vi beredda att betala för den? Just slaget om genusmärkningen må vara vunnet men universitetens frihet sägs alltjämt vara hotad av postmodernister från vänster och revisorer från höger. I den nyligen utkomna skriften *Universitetsreform!* (Björnsson m fl 2015) konstaterar fem professorer bedrövat att ”det gamla pittoreska systemet”, präglad av kollegialitet och självstyre, har fått ge vika för en mer industriliknande högskola. Den huvudsakliga fienden är den postmoderna relativiseringen av kunskap samt den administrativa trend som kommit att kallas *New Public Management*.

Det finns sannerligen gott om historiska anekdoter om den fria forskarens snille och smak. Olof Rudbeck den äldre var t ex en av våra absolut främsta vetenskapsmän, men han var även en sann renässansmänniska – kanske det närmaste vi kommer ett svenskt universalgeni. Utöver sina upptäckter inom medicin (t ex upptäckten av lymfsystemet) undervisade han i matematik, fysik, byggnadskonst, botanik och t o m pyroteknik. Universalismen stannade inte vid naturvetenskap. De sista åren före sin död 1702 ägnade sig Rudbeck åt en besynnerlig skrift – verket *Atlant eller Manheim*, vanligen kallad *Atlantica* – där han drev tesen att Platons fantasivärld Atlantis i själva verket låg i Sverige. Han såg flera belägg för sin tes: Janustemplet i Rom hade uppenbarligen det gamla templet i Uppsala som förebild; den saliska lagen kunde på etymologiska grunder härledas till Uppsala (eller kanske Sala); gallerna och fransmännen torde komma från Lappland; osv.

Exakt hur seriöst Rudbeck betraktade dessa teser är oklart – kanske var

en del ren satir. Rudbeck tog emellertid aldrig avstånd från dem, utan drev dem självsäkert framåt med hjälp av sin naturvetenskapliga auktoritet. Till slut fick samtida lärde nog och underkände Rudbecks argumentation offentligt. Vid Rudbecks död kunde historien ha fått ett värdigt slut och Atlantica falla i glömska, om det inte vore för att sonen, Olof Rudbeck den yngre, fortsatte arbetet. Denne hade tillträtt sin fars professur ”i survivans”, vilket betyder att han utnämns till efterträdare innan fadern hade avgått. För att stärka sin fars tes kopplade sonen ihop olika nordiska och bibliska folkslag (genom att identifiera språkliga likheter mellan t ex samiska och hebreiska), och det rudbeckska arvet fick efter det en genealogisk vinkel som blev bestående. Till exempel tog det pronazistiska samfundet Mannheim sitt namn efter Atlantica så sent som 1930.

Berättelsen om familjen Rudbeck ger oss dels en bild av en otvungen och nyfiken universalist, fri från jämställdhetsplaner och krav på ”resultat”. Men det är också en berättelse om nepotism och dolda maktstrukturer – och om hur historierevisionistiska teorier får inflytande när deras upphovsmän skyddats från just yttre konkurrens och granskning.

I dag är det lätt att ryckas med i klagosången om universitetens förlorade frihet, och det försvunna privilegiet att utse sina kollegor har en särskild plats i sorgearbetet. Björnsson m fl påpekar bedrövat att det ”gamla tjänstetillsättningssystemet” är upphävt, ty en professor har i dag ”mycket litet inflytande på vem som ska tillsättas när en vakans ska fyllas” (s 25). Men baksidan av kollegial styrning är nepotism, och det är denna nepotism som reformer från både höger och vänster velat komma åt. Administrationstrenden vi kallar *New Public Management* syftar ju ytterst till att få bukt på den ineffektivitet en svågerpolitik innebär; de identitetspolitiska styrmedlen vill å sin sida komma tillrätta med den sociala snedrekryteringen.

Kostnaden för forskningsfrihet är alltså dels en potentiellt bristande samhällsnytta, dels en social snedrekrytering med bristande mångfald som följd. Det finns ett par sätt att handskas med denna avvägning i debatten. Ett sätt är att förneka att avvägningen finns helt och hållet, oftast med svepande kommentarer som att ”forskningen inte ska vara nyttig” eller att ”universitetet inte ska vara någon lekstuga för jämställdhetscoacher”. Sådana deviser drar vanligen ned spontanapplåder från kollegiet, men de imponerar mindre på de skattebetalare som finansierar verksamheten. Framför allt tenderar universitetet att glömma bort dessa principiella hållningar så fort politiker lovar nya resurser i samhällsnyttans namn.

Alternativet är att medge att det faktiskt föreligger en målkonflikt och att en ”pittoresk högskola” innebär att andra samhällsmål blir svårare att uppnå. Det är när dessa avvägningar accepteras som debatten blir som ärligast och det är därför jag är rätt förtjust i frankheten i några av de förslag Björnsson m fl kommer med. De föreslår t ex att vissa universitet skulle kunna införa en studentavgift, i syfte att motverka att studenter utan studiemotivering slentrianmässigt söker sig till högskolan i brist på annan sysselsättning. Det är en uppfriskande tydlig markering att vägen tillbaka

till det pittoreska förväntas ske på bekostnad av de politiska mål de senaste decenniernas styrmedel syftat till att uppnå.

Att försöka utestänga studenter utan betalningsvilja riskerar förstås att även stänga ute dem utan betalningsförmåga. Det finns en risk att en sådan reform leder till att vissa universitet får en elitkaraktär och även fortsättningsvis kommer att präglas av ”konservatism och förlegade strukturer”. Det kan låta bakvänt, men frågan är om bilden av ett konservativt universitet är så frånstötande bland skattebetalare som vi tror. När genusmärkning var på tapeten i Uppsala anmärkte den juridiska fakulteten följande: ”Man kan fråga sig varpå uppfattningen att universitetets rykte är skamfilat grundar sig, och man kan sätta ifråga om inte den positiva sidan av det mynt som arbetsgruppen använder sig av när den talar om ’konservatism och förlegade strukturer’ faktiskt är kärnan i universitetets varumärke, och någonting som bör odlas snarare än förstöras” (Juridiska fakulteten 2010).

Mellan skäl och vägg så är de anställda vid våra äldre universitet rätt nöjda med den konservativa inramningen – den skänker verksamheten en känsla av prestige. Alla har inte ett idolporträtt av Olof Rudbeck på skrivbordet, men det finns en allmän känsla av att det humboldtska undervisningsidealet inte är helt förenligt med massutbildningar. Problemet är att det är politiskt svårt att formulera en officiell ideologi utifrån denna känsla och genomdriva dess implikationer på bred front. Förslaget i Björnsson m fl är därför försiktigt och levereras med brasklappar: ”det handlar inte om några rekommendationer” skriver de lite kryptiskt, utan ”bara just om illustrationer” (s 49). Kanske kan man inte be om mer, givet dagens politiska klimat, men med en sådan försiktig retorik är det inte konstigt att universiteten bara vinner pyrrrussegrar mot de mer aparta försöken att styra universitetet, samtidigt som de förlorar det stora kriget mot centralstyrningen.

Niklas Bengtsson

Björnsson, A m fl (2015), *Universitetsreform! Så kan vi rädda och lyfta den högre utbildningen*, Samhällsförlaget, Stockholm.

Frängsmyr, T (2010), ”Genusmärkta universitet välkänd diktatortaktik”, *Svenska Dagbladet*, 13 januari 2010.

Holmlund, B (2009), ”Genusnormen en sovjetmodell?”, *Uppsala Nya Tidning*, 1 december 2009.

Juridiska fakulteten (2010), ”Remissyttrande avseende HUMSAM 2009/7”, Uppsala universitet, Uppsala.

Uppsala universitet (2009), ”Remiss HUMSAM 2009/7”, Dos 2.4, 10 oktober 2009, Uppsala.

REFERENSER